

कोंकणी गद्याचे आंतरीक लयेच्या संदर्भात कोंकणी पद्याची अभ्यास : एक यत्न*

माधवी सारदेभाय

गद्य चलता, पद्य नाचता - मनोहरराय सरदेसाय सांगताले.
पद्याची पावलां तालार पडटात. तातूंत एक लय आसता, आनी हाकाच लागून पद्य गावंक येता.

गद्य म्हळ्यार मुळांत उलोवणें. उलोवणें गावपा खातीर आसना. पूण गद्यांतूय एक ताल आसता, एक लय आसता.

आपूण कित्या खातीर बरयतां ह्या प्रस्नाची जाप सोदतना रवीन्द्र केळेकार म्हणटात, गद्यांतूय एक आंतरीक लय आसता. ती सोदून काडूंक जाय. हे प्रेरणेनूय हांव बरयतां ("कित्या खातीर बरयतां?" सर्जकाची आंतरकथा १४).

संस्कृत 'कर्म' प्राकृतांत 'कम्म' जालें, आनी कोंकणी सारकेल्या आर्विल्ल्या भारतीय-आर्य भासांनी 'काम' (काम्) जालें तेन्ना दर एका बदला वांगडा भाशेच्या तालांतूय बदल घडून आयलो. 'कर्म' 'कम्म' जालें तेन्ना 'र्' शोणलें आनी ताची भरपाय करूंक 'म्' लांब जालें. 'कम्म' 'काम्' जालें तेन्ना निमाणें 'अ' गेलें, लांब व्यंजनूय मोटवें जालें आनी हाची भरपाय करूंक 'क्' आनी 'म्' व्यंजनां मदलो स्वर लांब जालो - 'अ' बदला 'आ' आयलो.

'कर्म' आनी 'कम्म' ह्या उतरांनी दोन दोन अक्षरां (syllables) आसात - अनुक्रमान, 'कर्म' - 'म' आनी 'कम् - म'. कोंकणी, मराठी, गुजराती, हिंदींतलें 'काम' अशें दोन अक्षरांनीच (lettersनी) बरयल्लें आसलें तरी ह्या उतराचे नादांचे बांदावळीचे नदरेन 'का' आनी 'म' अशे दोन अक्षरांनी (syllablesनी) वांटे घालूंक येनात. 'काम' हें 'हलन्त' वा व्यंजनान सोंपपी उतर जाल्ल्यान तांतल्या 'म'क 'का'ंतल्या 'आ'चे धिगये बगर उबें रावंक येना. नादांचे बांदावळीचे नदरेन 'काम' एक अक्षरी उतर - 'काम्'.

हे तरेचे नाद-बदल भाशेच्या तालाचेर, तिचे लयेचेर परिणाम करतात.

आनीक एक देख घेवया -

मराठी कडेन तुळा केली जाल्यार कोंकणी संधी-स्वरांचे (निसरल्या स्वरांचे) नदरेन भोव गिरेस्त अशी भास. ह्या संधी-स्वरांक लागून, कोंकणी उतरां उण्या अक्षरांची आसुनूय स्वरांचे नदरेन तीं अदीक भरीव आशिल्ले वरी जाणवतात.

कांय देखी :

मराठी	कोंकणी
सुई	सूय
जुई	जूय
जाई	जाय
काही	कांय
वाईट	वायट
पाऊल	पावल
पाऊस	पावस
जेऊन	जेवन
शिवून	शिवन
सावंत	सांवत
गावस	गांवस
बाहुली	बावली
खाउया	खावया
बहुमान	भोवमान

मराठी 'सुई' हें 'उ' आनी 'ई' हे दोन स्वर आशिल्लें दोन अक्षरी उतर. कोंकणी 'सूय' 'ऊय' संधी-स्वर आशिल्लें एक अक्षरी उतर. देखून तें 'सू-य' न्हय, तर 'सूय'. भाशेचे निजाचे लयेचो थाव घेतना असल्यो बारीकसाणी हिसपांत घेवप भोव गरजेचें.

कोंकणींत सगल्या स्वरांचीं मोटवीं आनी लांब रुपां जातात. उतरांतल्या निमाण्या अक्षरांतल्या स्वराचो उच्चार लांब जाता, आनी निमाण्या आदल्या अक्षरांतल्या स्वरांचो उच्चार मोटवो जाता. कोंकणी नाद-वेवस्थेचो हो एक सादो नेम. देखीक, 'पणस' [प-णस] ह्या दोन अक्षरी उतरांतल्या 'प' अक्षरांतलो 'अ' मोटवो, 'णस्' अक्षरांतलो 'अ' लांब; 'माया' [मा-या] उतरांतल्या 'मा'तलो 'आ' मोटवो, 'या'तलो लांब; 'विणी' [वि-णी] उतरांतल्या 'वि'तलो 'इ' मोटवो, 'णी'तलो लांब; 'दुडू' [दु-डू] उतरांतल्या 'दु'तलो 'उ' मोटवो, 'डू'तलो लांब. हे भाशेन, उतरांतल्या निमाण्या अक्षराचो सामान्यतायेन लांब उच्चार जाल्ल्यान कोंकणी गद्यांत ताचो खाशेलो असो ताल तयार जाला.

भाशेच्या गद्याच्या निजाच्या तालाचे, ताचे निजाचे लयेचे बुन्यादीरूच तिच्या पद्याची बांदावळ उबी जाता अशें हांव म्हणन.

गद्याचो नीज ताल, ताची नीज लय, आनी हांचेर मूळ धरपी कवितेची बांदावळ हांचो थाव भाशेच्या म्हणी-ओपारींचे घडणेच्या अभ्यासांतल्यान घेवं येता. भाशेच्या गद्याचोच घटक आशिल्ल्या म्हणी-ओपारींनी जायते कडेन भाशेच्या सभावीक पद्याची सुलूस मेळटा.

कांय देखी :

१. भुसाक खार/धरणेक भार

भु-साक्-खार्

धर्-णेक्-भार्

२. दिव्यांत वात/तोंडांत हात

दि-व्यात्-वात्

तो-णात्-हात्

३. देखलें मडें / आयलें रडें

देख-लें-म-डें

आय-लें-र-डें

४. हाड वयरें / पोट सोयरें

हाड-वय-रें

पोट-सोय-रें

५. धरल्यार चाबता / सोडल्यार पळटा

धल्-ल्यार्-चाब्-ता

सोड्-ळ्यार्-पय-टा

६. आळशें उट्टा/शिमरें शिकता

आळ-शें-उट्ट-ठा

शिम-रें-शिक-ता

७. कुड्ड्या मुखार नाचलें / भेड्ड्या मुखार गायलें

कुड्-ड्या-मु-खार्-नाच्-लें

भेड्-ड्या-मु-खार्-गाय-लें

८. करून करून भागली / देवा पुजेक लागली

क-रून-क-रून-भाग्-ली

दे-वा-पु-जेक्-लाग्-ली

दोन दोन वर्ळींच्यो ह्यो म्हणी. पयल्या सवूय म्हणींनी दर एके वर्ळींत दोन दोन उतरां आनी तीन तीन अक्षरां आसात. दर एका उतराचें निमाणें अक्षर लांब आसा. निमाण्या दोन म्हणींतले दर एके वर्ळींत तीन तीन उतरां आनी स स अक्षरां आसात; दर एका उतराचें निमाणें अक्षर लांब आसा.

असल्यो म्हणी कोंकणीचें मुळावें पद्य अशें म्हणूं येता. तांकां तांची खाशेली आनी स्पश्ट अशी अक्षरीक बांदावळ आसा, हे बांदावळींतल्यान आयिल्ली लय आसा. यमक, अनुप्रास सारकेलीं पद्याचीं लक्षणांय तातूंत दिश्टी पडटात.

जायत्या कोंकणी उमाण्यांनीय अशीच लयबद्ध अक्षरीक बांदावळ पळोवंक मेळटा.

देखी :

१. गाय धांवता / दूद ओत्ता

गाय-धांव-ता

दूद-ओत्-ता

२. रांदनींत जाय /गुरवार न्हाय

रान्-नीत्-जाय्

गुर-वार-न्हाय्

३. घांटांर साकून आयला जोगी / गोबोर माखून बसला ओगी

घां-टार्-सा-कून-आय-ला-जो-गी

गो-बोर-मा-खून-बस्-ला-ओ-गी

पारंपारीक अक्षरवृत्ताचे वा मात्रावृत्ताचे नदरेन ह्या रचनांची विसकटावणी वेगळे तरेन जाता. देखीक, 'भुसाक खार/धरणेक भार' ही म्हण घेवया. ही म्हण अक्षरवृत्तांत बसना. कित्याक, तिच्या दोनूय चरणांत सारकीं अक्षरां नात. पयल्या चरणांत पांच आनी दुसऱ्यांत स आसात.

मागीर, हें मात्रावृत्त तर? तांतल्या दर एका चरणांतल्या अक्षरांच्यो

मात्रा तरी सारक्यो? ना. पयल्या चरणांत सात तर दुसऱ्यांत आठ मात्रा आसात.

हिका छंद रचनाय म्हणूंक येना. छंद रचनेंत मोटव्या स्वरांचो लांब उच्चार जाता. 'भुसाक खार/ धरणेक भार' हे म्हणीचो छंदांत 'भूसाकऽ खारऽ/ धरऽणेकऽ भारऽ' असो उच्चार केल्यार ती कोंकणीक असभावीक आशिल्ले एके भायले रचनेची देख जातली.

जिबे वयले मराठीचे - मराठी गद्याचे - नदरेन पळयल्यार मराठींतल्यो अक्षरवृत्तांतल्यो, मात्रावृत्तांतल्यो तश्यो चडश्यो छंदांतल्योय पद्य रचना थोड्यो भोव असभावीक, 'अडेच्यो'च म्हणच्यो पडटल्यो. पूण मराठीक हे तरेच्या अभिजात पद्याचेर आदारिल्ल्या काव्याची परंपरा आशिल्ल्यान असल्यो रचना कानाक अडेच्यो लागनात. मराठी साहित्यांत त्यो आपलो हकाचो वेगळो संवसार मांडून जियेतात.

कोंकणी काव्य गद्याच्या तालाक आनी ताचे लयेक अदीक लागीं आसा अशें म्हणूं येता. पूण हाचेर आनिकूय, आनी अदीक खोलायेन अभ्यास जावपाची गरज आसा. मुखेलपणान लोकगितांच्या आधारान. देखीक, संतांनी उखलून धरिल्लो मराठींतलो सगळ्यांत 'सदळ' आनी लोकप्रिय 'ओवी' छंद कोंकणी लोकवेदांतल्या 'होंवयां'नी जाणवता. रमेश वेळुस्कारां सारकेल्या कवींच्या, लोकवेदाची बसका आशिल्ल्या, काव्याचेर ह्या छंदाचो प्रभाव आसूं येता. पूण अक्षरां आनी मात्रांच्या गणितांचेर उब्यो आशिल्ल्यो कोंकणी रचना मात मराठी काव्य-परंपरेंत वाडिल्ल्या कृष्णभट्ट बांदकार, माधव मंजुनाथ शानभाग, बाकीबाब बोरकार सारकेल्या कवीं कडल्यानूच आमकां मेळ्ळ्यात अशें म्हणूं येता. शणै गोंयबाबांली पयली वयली कोंकणी रचना *गोंयकाराचो मुंबैकार* कटावाचे चालीर म्हणपाची पद्य रचनाच आशिल्ली.

कोंकणी म्हणी-ओपारी, उमाण्यांनी मेळपी कोंकणीचीं खाशेलीं अक्षरवृत्तां मनोहररायांच्या बालगितांनी अणभवूंक मेळटात. हीं बालगितां म्हळ्यार; कोंकणी भाशेचो ताल, तिची आंतरीक लय, नादमयता हांचेर उबे आशिल्ले उतरांचे सोबीत खेळ. देखीक हें गीत पळेयात -

पोटरो बावलो / मेजार चडलो
चडटां चडटां / जमनीर पडलो
पोटरो बावलो / तकलो फुटलो
पोटरो बावलो / रोखडोच उठलो
पोट्-रो-बाव्-लो
मे-जार-चड्-लो
चड्-टां-चड्-टां
जम्-नीर्-पड्-लो
पोट्-रो-बाव-लो
तक्-लो-फुट्-लो
पोट्-रो-बाव्-लो
रोख्-डोच्-उठ्-लो

ह्या गितांतले दर एके वळींत दोन दोन उतरां आसात, आनी दर एका उतरांत दोन दोन अक्षरां आसात, पयलें मोटवें, दुसरें लांब, तिसरी वळ सोडल्यार सगळ्या वळींचें यमक जुळटा.

अशेंच आनीक एक गीत -
बाबू बाबू धांव रे / लुट्ट लुट्ट लुट्ट
बाबू बाबू दूद पी / गुट्ट गुट्ट गुट्ट
बाबू बाबू चोय रे / बिटी बिटी बिटी
बाबू बाबू हांस रे / किटी किटी किटी
बा-बू-बा-बू-धांव्-रे
लु-ट्ट-लु-ट्ट-लु-ट्ट
बा-बू-बा-बू-दूद-पी
गु-ट्ट-गु-ट्ट-गु-ट्ट
बा-बू-बा-बू-चोय-रे
बि-टी-बि-टी-बि-टी
बा-बू-बा-बू-हांस-रे
कि-टी-कि-टी-कि-टी

वयले रचने वरी हिवूय बी समान अक्षरी रचना. हांतले दर एके वळींत स स अक्षरां आसात. यमक मात पयले आनी तिसरे, दुसरे आनी चवथे, अशें एक सोडून एक वळींचें जुळटा.

आतां हें गीत पळेयात -
सुणो कसो भोंकता? / भूक भूक भूक
गाडी कशी धांवता? / झूक झूक झूक
बोकडी कशी रडटा? / में में में
बाबू कितें करता? / पें पें पें
सु-णो-क-सो-भोक्-ता
भूक्-भूक्-भूक्
गा-डी-क-शी-धांव्-ता
झूक्-झूक्-झूक्
बोक्-डी-क-शी-रड्-टा
में-में-में
बा-बू-कि-तें-कर्-ता
पें-पें-पें

ह्या गितांत एक वळ स अक्षरांची, एक वळ तीन अक्षरांची, उपरांत परतीय एक वळ स अक्षरांची, एक वळ तीन अक्षरांची, अशी मांडावळ मेळटा. हे मांडावळीक लागून गितांत एक वेगळीच लय येता. गितांतली स अक्षरी वळ प्रस्नाची, जाल्यार तीन अक्षरी वळ जापेची. जापे उपरांत आपशींच एक दीर्घ विराम येता, आनी उपरांतूच फुडलो प्रस्न येता. पयले आनी तिसरे वळींचें, तशें दुसरे आनी चवथे वळींचें यमक जुळटा.

बारीकसाणेन नियाळ्ळ्यार ह्या गितांत अक्षरीक बांदावळीच्यो आनिकूय कांय गजाली लक्षांत येवं येतात. देखीक, ह्या गितांतले दर एके वळींत तीन तीन उतरां आयल्यांत; दर एका उतरांत दोन दोन अक्षरां आसात, आनी निमाणचें अक्षर स्वरान सोंपता. पूण पयल्या

दोन प्रस्नांच्यो एक अक्षरी जापो - 'भूक भूक भूक' आनी 'झूक झूक झूक' व्यंजनान सोंपतात. हांचो ताल वेगळो. निमाणच्या दोन प्रस्नांच्यो जापो मात स्वरान सोंपतात - 'में में में' आनी 'पें पें पें'. हांचो ताल वेगळो. हाका लागून अचळ्य गिताचे दोन वांटे पडटात. अशें सकल दिल्ल्या गिताचे बाबतीत जायना -

बुकी कितें सांगता? / म्यांव म्यांव म्यांव
कावळो कितें मागता? / काव काव काव
वाग कसो तिडटा? / हांव हांव हांव
बाबू कसो रडटा? / क्यांव क्यांव क्यांव
बु-की-कि-तें-सांग्-ता
म्यांव-म्यांव-म्यांव
काव्-ळो-कि-तें-माग्-ता
काव्-काव्-काव्
वाग्-क-सो-तिट्-टा
हांव्-हांव्-हांव्
बा-बू-क-सो-रट्-टा
क्यांव्-क्यांव्-क्यांव्

ह्या गिताची अक्षरीक बांदावळ चडशी वयल्या गिता वरीच - स अक्षरी प्रस्न, तीन अक्षरी जाप, अशी. पूण जापो सगळ्यो निसरत्या संधी-स्वरांच्यो आशिल्ल्यान ह्या गितांत एकजिनशीपण आयलां. ('वाग कसो तिडटा?') ह्या प्रस्नांत मात पांचूच अक्षरां आसात. हाका लागून प्रस्ना उपरांत इल्लेशें चड रावप जाता. बुकी आनी कावळो हांचे परस वाग वेगळो. भंय जापोवन गितांत इल्ली अदीक 'मजा' हाडपाचें काम हें रावप करता अशें म्हाका दिसता.)

आनीक एक गीत पळोयात -
लक लक दिवली / लकलकता लकलकता
चक चक चंद्रीम / चकचकता चकचकता
बड बड बाबू / बडबडटा बडबडटा
लक्-लक्-दिव्-ली
लक्-लक्-ता-लक्-लक्-ता
चक्-चक्-ता-चक्-चक्-ता
चक्-चक्-चन्-द्रीम
बड्-बड्-बा-बू
बड्-बड्-टा-बड्-बड्-टा

ह्या गितांत पयली वळ चार अक्षरी. दुसरी स अक्षरी अशी बांदावळ पळोवंक मेळटा. स अक्षरी वळींत 'लकलकता', 'चकचकता' आनी 'बडबडटा' हीं तीन अक्षरी उतरां दोन दोन खेपे आयल्यांत. ह्या उतरांची अक्षरीक बांदावळ अशी - व्यंजन - स्वर - व्यंजन - स्वर-व्यंजन/व्यंजन-स्वर. उतराचें निमाणें अक्षर स्वरांत सोंपिल्ल्यान तें जाय तितलें ओडून ताल आनी लये चांगडा खेळूं येता.

मनोहररायांच्या बालगितांनी उतरां आपणाले नीज उच्चार घेवनूच वावुरतात. पदयाच्या माटवांत घोळपाक तांकां खंयच जुळोवन घेवचें पडना. फकत आडवादानूच कांय कडेन कवीन उतराच्या न्हस्व-दीर्घांत बदल केल्ले दिश्टी पडटात. देख म्हूण हें गीत घेवं येता :

आमचो कुतूलो गे बाये
बाबूक खेळयता
आमचो बाबूलो गे बाये
कुतूक चाळयता
आमचो कुतूलो गे बाये
बाबूक आपयता
आमचो बाबूलो गे बाये
पेल्ल लिपयता.

ह्या गितांत 'कुतूलो' आनी 'बाबूलो' ह्या उतरांच्या मदल्या अक्षरांत लांब 'ऊ' स्वर आयला. कोंकणीच्या सामान्य नेमा प्रमाण हो 'ऊ' मोटवो जावन निमाणो ओ दीर्घ जावपाचो. पूण 'तू' आनी 'बू' अक्षरां मोटवीं केलीं जाल्यार गिताचो ताल भंगता.

'बाबूलो', 'कुतूलो' हीं उतरां जिबे वयले कोंकणीचे नदरेन अडेचीं खरीं. पूण हे तरेचीं, न्हय तो स्वर लांब केल्लीं, उतरां अपुर्बाय करतना वा चाळयतना कोंकणींत जायते फावटीं येतात. 'गुणांज्चें' 'शाऽणें', 'कुकूऽलो', 'शाणूऽलो' सारकेलीं उतरां भुरग्याची अपुर्बाय करतना सहजतायेन जिबेर येतात. "नागडो बेताऽळो शेतांत वताऽलो..." ह्या चाळोवपाच्या कवनांत, तीन अक्षरी उतरांतलें (देखीक, 'बेताळो' (बे-ता-ळो) मदलें अक्षर लांब, दोंशी कुर्शांचीं अक्षरां मोटवीं अशी मांडावळ मेळटा. आमगेर हाडला शेंऽवटो शेंऽवटो / अमक्याचो घोव ल्हेंऽवटो ल्हेंऽवटो सारकेल्या असलेच तरेच्या फुगडी-गितांत दोन अक्षरी 'शेंवटो' (शेंव-टो) उतरांतलें पयलें अक्षर लांब, दुसरें अक्षर मोटवें अशीच रचणूक दिसता. देखून 'कुतूलो' आनी 'बाबूलो' हीं उतरां कोंकणीच्या सभावा भायर वचनात.

मनोहररायांली पुराय कविता अशीच कोंकणीच्या नीज तालांचेर, तिजे नीज लयेचेर उबी आसा. तिच्या 'नाचा'चो थाव घेतना कोंकणी भाशेचे 'चाली'चो पयलीं होलम घेतिल्लो आसूंक जाय अशें म्हाका दिसता. हें विधान मनोहररायांलें कवितेकूच न्हय, आनिकूय कोंकणी कवींचे कवितेक लागू जाता अशें हांव म्हणन.

कोंकणीच्या तालांत अक्षराचो वांटो खूब म्हत्वाचो. कोंकणी ही मुखेलपणान कालभारात्मक म्हळ्यार syllable-time rhythm. आशिल्ली भास. पूण आघाताक (streesक) आनी सुराक (pitchक) कोंकणीच्या तालांत, तिचे लयेंत कांय म्हत्व ना अशेंय म्हणूंक येवचेंना. आघात आनी सुराक जिबे वयले भाशेंत म्हत्व आसा जाल्यार कवितेंत तांचो आसपाव जाले बगर कसो रावतलो? कवितेचे prosody चीं हिंवूय बी आंगां. कोंकणी कवितेच्या छंदांचो अभ्यास करतना ह्योय गजाली हिसपांत घेवच्यो पडटल्यो.

* ह्या बरपांत कोंकणी भाशेचो सामान्यतायेन उल्लेख आयला तेन्ना केल्लीं विधानां लेखिकेचे बोलयेक लागू जातात अशें धरचें.

(साहित्य अकादेमी, नवी दिल्ली, आनी कला अकादेमी, गोंय हांच्या जोड-पालवान २९ आनी ३० ऑक्टोबर २०१० ह्या दिसांनी 'कोंकणी साहित्यांतलो छंद विचार' ह्या विशयाचेर घडोवन हाडिल्ल्या परिसंवादांत मांडिल्लो पेंपर.)